

творчасці і асобы гэтага мастака няўхільна расце.

Наталіць чытацкую смагу пазнання дапаможа новая кніга—«Максім Гарэцкі. Успаміны, артыкулы, дакументы», складзеная Я. Саламевічам і А. Лісам.

Навукоўцы зрабілі ўсё неабходнае, каб навінка атрымалася цэласнай і разнастайнай па матэрыялу. Успаміны, артыкулы і пісьмы ў сваёй сукупнасці ахопліваюць увесь перыяд жыцця і творчасці М. Гарэцкага. А гэта вельмі важна для таго, каб у чытача склалася больш поўнае ўяўленне пра маштаб асобы выдатнага сына беларускага народа як класіка літаратуры, яе крытыка і першага гісторыка, фалькларыста і лексікографа.

Вельмі дарэчы тое, што вытрымкі з кніг А. Адамовіча, І. Чыгрынава, артыкулы Д. Бугаёва, Я. Брыля, М. Лужаніна, М. Мушынскага і іншых вядомых беларускіх пісьменнікаў і літаратуразнаўцаў размешчаны адразу пасля успамінаў пра М. Гарэцкага. Яны як бы падагульняюць нашы веды пра пісьменніка, атрыманыя ад знаёмства з яго творами і успамінамі аб ім, і адначасова дапамагаюць раскрыць значэнне дзейнасці М. Гарэцкага для развіцця беларускай літаратуры, падрыхтоўваюць да больш сталага ўспрымання незнаёмага для нас матэрыялу.

А першакрыніц у кнізе многа. Упершыню поўнасцю апублікаваны успаміны жонкі М. Гарэцкага—Леанілы Усцінаўны і дачкі—Галіны Максімаўны. Сведчанні родных асабліва каштоўныя. Яны даволі падрабязна расказваюць пра жыццё сям'і Гарэцкіх на працягу доўгага часу. Значную дакументальна-мемуарную частку складаюць успаміны А. Вечара, Ю. Гаўрука, М. Ганчарыка, М. Улашчыка. Акрамя таго, зроблены перадрук згадак пра М. Гарэцкага, якія ў свой час былі змешчаны ў розных газетах і часопісах. Сярод іх найбольшую, на наш погляд, цікавасць уяўляе нарыс-эсэ брата пісьменніка, акадэміка Гаўрылы Іванавіча Гарэцкага.

Упершыню чытачы пазнаёмяцца і са спадчынай М. Гарэцкага-крытыка. Яна прадстаўлена найбольш значнымі артыкуламі, тэкст якіх падаецца ў адпаведнасці з нормамі сучаснага правапісу, з эпістэлярыем пісьменніка, які да гэтага часу не друкаваўся.

Нідзе раней не змяшчаліся і фотаздымкі, якімі кніга багата ілюстравана. На іх—сам пісьменнік у розных перыяды жыцця, яго родныя і знаёмыя. Бацькоўская хата і школа, у якой вучыўся. Фрагменты рукапісаў першага апавядання «У лазні» і рамана «Віленскія камунары». Вокладкі руска-беларускага слоўніка і твораў М. Гарэцкага розных гадоў выдання.

Бадай, галоўная (але не адзіная)

МІКОЛА КАРАТКОУ

ЗНАЁМСТВА

ПРАЦЯГВАЕЦЦА

Максім Гарэцкі, Успаміны, артыкулы, дакументы. «Мастацкая літаратура», 1984.

Нешматлікія за апошнія дваццаць гадоў выданні твораў Максіма Гарэцкага сталі ледзь не бібліяграфічнай рэдкасцю. А між тым цікавасць да

вартасць кнігі заключаецца ў тым, што яе складалінікі, апракочыся на дакументы і здабыткі навуковай думкі, удала падбраўшы і сямпанавашы матэрыялы, здолелі стварыць своеасаблівы «партрэт» М. Гарэцкага і яго эпохі. Адбылася сустрэча з выдатным чалавекам у часе, жыцці і творчасці.

Як найву мы бачым звычайную сялянскую хату, у якой нарадзіўся і рос будучы мастак. Замшэлая саламяная страхі, невялічкія, на шырыню аднаго бервяна, аяенцы. Земляная падлога, печ і нары, на якіх адпачывалі пасля цяжкага працоўнага дня дарослыя, гулялі дзеці. Абразы ў куче над вялікім сталом, на якім рэдка бывала ўсяго ўдоталь. І сярод гэтай цеснаты, нястачы—маленькі хлопчык, няўседлівы, дапытлівы і часам свавольны, як і ўсе дзеці. Але абуджаецца ўжо ў малым няўрымсліку здольнасць да імправізацыі словам, цікавасць да гісторыі народа. І распытвае ён маці «пра ўсіх родных, пра ўсе багацькаўскія сем'і, іх гісторыю, прыгон і падзеі пасля прыгону, пра панскіх казакоў і стражнікаў, бойкі з імі, падзеі 1905 года». Нібы прадбачыць, прадчувае, што вельмі гэта потым спатрэбіцца.

Як найву мы бачым Гарэцкага студэнта, любімца сям'і і аднавяскоўцаў, які ў вольны час іграе на скрыпцы, водзіць карагоды з моладдзю, запісвае казкі і песні, успаміны родных і знаёмых. Ужо ёсць першыя допісы ў «Нашу ніву», выкліканыя імкненнем дапамагчы свайму народу скінуць справядчыя ланцугі «глуму, шальмоўства і страпэннай аграмаднай цемнаты векавечнай, тыя ланцугі, што робяць з чалавека скаціну, быдлё, што твораць «паноў» і «музыкаў».

Шляхі да вызвалення народа яшчэ не зведаны, але вызначана мэта, «пункт апоры» ў барацьбе за яе дасягненне—духоўныя сілы народа. Вызначаны і спосаб змагання—разам з іншымі пісьменнікамі мастацкім словам абуджаць у чалавеку пачуццё ўласнай годнасці, імкненне да лепшага жыцця.

Менавіта з гэтага пункту гледжання і трэба, відаць, ацэньваць пошукі Гарэцкім тыпа «героя свайго часу» ў ранній творчасці. Але яшчэ важней заўважыць у гэтых пошуках тое, што дазволіла пісьменніку стаць класікам беларускай літаратуры,—вялікі талент, імкненне асааваць любоў з'яву, нават такую складаную, як жыццё народа—адзіны супярэчлівы і заканамерны працэс. У гэтым сэнсе Гарэцкі-мастак раўназначны Гарэцкаму-вучонаму.

Інтэлектуальны, гістарычны тып мастацкага мыслення М. Гарэцкага выразна адбіўся ў першым жа яго апавяданні «У лазні» (1913), змест якога—не прыватны выпадак жыцця,

а само жыццё народа, пошук заканамернасцей развіцця грамадства.

Не прыватны аспект літаратурнага жыцця, а надзённыя патрэбы і перспектывы развіцця нацыянальнай літаратуры ў цеснай сувязі з патрэбамі барацьбы за разняволенне народа ў цэнтры ўвагі Гарэцкага—аўтара артыкула «Наш тэатр».

І не выпадкова, што менавіта ў М. Гарэцкага ў 1920 годзе, калі сталі больш-менш яснымі перспектывы жыцця, узнікае задума «Намароўскай хронікі»—грандыёзнага мастацкага палатна аб гістарычных шляхах беларускага народа ад прыгону да сучаснасці. У тым жа годзе будзе напісаны першы варыянт першай «Гісторыі беларускай літаратуры». Пры ўсёй разнароднасці гэтых з'яў, неадначасовасці рэалізацыі іх задумы, яны маюць «пункт суданрання»: гісторыя народа і гісторыя развіцця літаратуры асэнсоўваюцца як заканамерны працэс.

Найпростым быў для М. Гарэцкага, як і для іншых беларускіх пісьменнікаў таго часу, шлях да спасціжэння гэтых заканамернасцей. Ён ляжаў праз франты і шпіталі імперыялістычнай вайны, якая да крайнасці абвастрала супярэчнасць ў грамадстве і выклікала ў пісьменніка ўспуеннасць у непазбежнасці блізкай сацыяльнай рэвалюцыі. Праз ачышчальную наваліну Вялікага Кастрычніка, цяжкія гады грамадзянскай вайны і жыцця на акупаванай тэрыторыі абуджаецца яртанне Гарэцкага ў Савецкую Беларусь.

Дзякуючы матэрыялам, якія змеічаны ў кнізе, мы можам у думках прайсці поруч з пісьменнікам пакрычастым жыццёвым сцэнкамі. Убачыць яго цывільным, калі пасля царскай арміі прыхаў дадому далечваць цяжкія раны. Адчуць радасць родных і блізкіх—жывы, хаця і паранены, але жывы!.. Прачытаць яго ўласнаручны надпіс у храналагічнай табліцы падручніка па гісторыі: «1916 год. Рэвалюцыя». Як прадчуванне, як падрачунак перажытага і зразумеатага.

Мы маем магчымасць больш уведаць і аб супрацоўніцтве М. Гарэцкага ў бальшавіцкай газеце «Звязда». Аб яго рабоце над руска-беларускім слоўнікам, сустрэчах з Янкам Купалам, які жыў у Смаленску. Аб тым, як апынуўся М. Гарэцкі на акупаванай тэрыторыі, пераехаўшы разам з рэдакцыяй «Звязды» ў Вільню, якая неўзабаве была раптоўна захопленая белапаліцамі. Аб грамадскай і педагогічнай дзейнасці пісьменніка ва ўмовах акупацыі, калі па вёсках ішлі расстралы, калі п'яны жандар «быў найвышэйшы закон і мласцівая справядлівасць, калі жылося і маральна, і матэрыяльна незвычайна цяжка і калі польская цензура не дазваляла ставіць на сцэне нават «Рас-

кіданае гняздо» Купалы». («Беларуская літаратура пасля «Нашае нывы»).

І ў такі час М. Гарэцкі піша творы, накіраваныя сваім пафасам супроць сацыяльных асноў буржуазнай Польшчы, збірае матэрыялы пра віленскія камунараў, па даручэнні балшавікоў перакладае брашуру «Хто такія камуністы?», насуперак імкненню ўрада панскай Польшчы паланізаваць «усходнія крэсы» выдае першую «Гісторыю беларускай літаратуры». І за ўсё гэта ён мусіў набыць і ў змрочных Лукішках, і ў выгнанні, хаця прамых доказаў сувязі з камуністычным падполлем, у чым яго абвінавачвалі, судзі не мелі.

Шмат чаго новага ўведае чытач і з матэрыялаў, якія асвятляюць жыццё і дзейнасць М. Гарэцкага пасля вяртання ў Савецкую Беларусь. І не толькі аб падрабязнасцях жыцця, быту сям'і Гарэцкіх у камуністнай кватэры дома на вуліцы Савецкай у Мінску. А перш за ўсё аб напружанай працы яе старэйшых членаў. Леанілы Усцінаўны—пісьменніцы і перакладчыцы. Самога Максіма Іванавіча, выкладчыка роднай мовы і літаратуры на рабфаку БДУ, навуковага сакратара Літаратурнай камісіі Інбелкульту і яго правадзейнага члена.

Не менш было работы і клопатаў і ў Горацкай акадэміі, дзе М. Гарэцкі загадваў кафедрай беларускай мовы і літаратуры і адначасова прымаў самы дзейны ўдзел у выхаванні маладых літаратурных сіл з ліку маладнякоўцаў. Пазней ён пераклаў на беларускую мову «Разгром» А. Фадзеева, «Камісараў» Ю. Лібядзінскага, асобныя творы М. Горкага.

Нават у самых неспрыяльных умовах—напружаная творчая работа. Крытычныя артыкулы, у якіх глыбока асэнсоўваюцца цэлыя перыяды ў развіцці беларускай літаратуры, роля і месца ў ёй як асобных пісьменнікаў, так і цэлых літаратурных напрамкаў, аб'яднанняў. Перапрацоўка і дапаўненне новым матэрыялам «Гісторыі беларускай літаратуры». Збор фактуры для «Камароўскай хронікі», дзеля чаго робіцца нават падарожжа ў Сібір. З'яўленне такіх шэдэўраў, як апавяданне «Рускі», дакументальных запісак «На імперыялістычнай вайне». Урэшце, рамана «Віленскія камунары», які і праз трыццаць гадоў пасля напісання з'яўляецца прыкметнай з'явай літаратурнага жыцця і перакладзены на рускую, украінскую, літоўскую і латышскую мовы. Выключнай працаздольнасці М. Гарэцкага не перастае здзіўляцца!

Усламіны родных і знаёмых пісьменніка, яго пісьмы сведчаць аб выдатным дзелчы нашай культуры. Ён быў чуюлым сынам, клапатлівым мужам і бацькам, надзвычай дасціпным і тактоўным у абыходжанні чалавекам. Любіў і разумеву дзяцей, пры ўсёй сваёй занятасці знаходзіў час і

магчымасць пагуляць, пажартаваць з імі, пачытаць добрую кніжку. Мог нешта тактоўна падказаць, параіць. Клапаціўся аб фізічным здароўі дзяцей, але не менш і аб здароўі духоўным. А таму нават у самы цяжкі для сябе час вельмі жыва цікавіўся тым, што робяць дзеці, што яны чытаюць, як удзельнічаюць у грамадскім жыцці.

Не матэрыяльны дабрабыт, а ў першую чаргу высокую духоўнасць імкнуўся перадаць Гарэцкі ў спадчыну сваім дзецям. І здолеў зрабіць гэта. Сведчанне таму—лісты з фронту яго сына Леаніда, змешчаныя ў кнізе. Выхаванне ўласным прыкладам высокай духоўнасці было для М. Гарэцкага не самамэтай, а арганічнай якасцю натуры, спосамам існавання.

«Ты—сасуд мнагацэнны, што скарбы таямнічыя ў сабе змяшчае... Спяшайся перахаваць іх навекі, пакуль сасуд не разбіўся—спяшайся, блазены! Ведай важнае і няважнае. Мерай разумна і бясплітнага меры цела свайго». Гэта ў М. Гарэцкага—не толькі для сябе і пра сябе. Гэта для нас усіх і пра ўсіх. Пра тое, што самы каштоўны скарб, нажытак чалавека—багацце і непаўторнасць яго душы. І, каб гэтае багацце не страцілася, не прапала са смерцю чалавека, яго трэба «перахаваць», перадаць людзям.

Думаецца, што матэрыялы, змешчаныя ў кнізе, без перабольшання можна назваць урокамі М. Гарэцкага. Урокамі дабрыві і чалавечнасці, самаадданнага служэння людзям і сваёй справе. Урокамі незгасальнага аптымізму і мужнасці, велічы душы, якая прызналася, не тоячыся: «Усё жыццё праяцела, як адзін дзень. Усё яно—як на далоні. Цану рэчам пазнаў. Людзей да самых глыбін уведаў. Жыццём даражыць навучыўся. І да смерці сябе рыхтаваць я ўмею. Каб прыняць яе меч хопь калі, і без пары, і без усякай патрэбы».

Пазнавальная і выхаваўчая каштоўнасць новай кнігі пра М. Гарэцкага бяспрэчная. Адзначым яшчэ адну істотную яе вартасць: кніга адрасавана чытачам самых розных узростаў і прафесій: вучням старэйшых класаў і рабочым, працаўнікам калгаснай нывы і настаўнікам, даследчыкам гісторыі літаратуры і студэнтам. Цікавае і важнае ў ёй можа знайсці для сябе і той, хто добра знаёмы з творчасцю М. Гарэцкага, і той, для каго гэтае знаёмства толькі пачынаецца.

Новая кніга пра М. Гарэцкага псіхалагічна і маральна падрыхтоўвае да ўспрыняцця і засваення Збору твораў пісьменніка, першы том якога з'явіўся ў кнігарнях.